

ЩОДО СОЦІАЛЬНОЇ ЗУМОВЛЕНОСТІ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ УСИНОВЛЕННЯ (УДОЧЕРІННЯ)

Статті 168 і 169 Кримінального кодексу України (далі – КК) передбачають кримінальну відповідальність за розголошення таємниці усиновлення (удочеріння) й незаконні дії щодо усиновлення (удочеріння). Криміналізація вказаних діянь має велике попереджувальне й виховне значення. Однак у наукових працях з кримінального права ця проблематика висвітлена недостатньо, зокрема, щодо соціальної зумовленості вказаних кримінально-правових норм. Це, з нашого погляду, і призвело до того, що деякими науковцями висловлюються думки, з одного боку, про необхідність збереження таємниці усиновлення (удочеріння) [2, с. 19], а з другого – навпаки, щодо недоцільності кримінально-правової заборони вказаних діянь. Такий підхід можна пояснити недостатньою розробкою проблеми соціальної обумовленості зазначених норм КК. Вирішенню вказаних питань і присвячена дана стаття. Соціальна зумовленість кримінально-правових норм (кри-

мінального закону) – доволі складне, багатоаспектне й багаторівневе явище. Однак у його структурі можна виділити певні чинники, які зумовлюють визнання тих чи інших діянь злочинними й караними.

Вирішальними для соціальної зумовленості, і в решті-решт для криміналізації зазначених діянь, виступають соціальні, нормативно-правові й кримінологічні чинники.

Соціальна зумовленість кримінально-правової охорони усиновлення (удочеріння) складаються з медичних, психологічних та педагогічних чинників.

Медичні чинники полягають у тому, що в Україні має місце достатньо гостра демографічна криза. Так, у 2000 р. чисельність людей похилого віку становила 20%, у селах – навіть до третини населення. У кожному 4-му селі діти не народжувалися, а в кожному 5-му немає дітей віком до 5-ти років [8, с. 30]. Погіршення демографічної ситуації пов'язано з проблемами ме-

дичного характеру. На Україні приблизно 1 млн. сімей, які не мають дітей. Близько 20% із них не можуть мати дітей внаслідок жіночого або чоловічого безпліддя [20, с. 26]. Зниження обсягу виробництва, інфляція, безробіття призводять до подальшого погіршення життєвого рівня, в результаті чого більшість українських сімей не мають можливості забезпечити дитину необхідним, деякі з них відкладають народження дітей, 5% подружжя взагалі відмовляються мати дітей. І це викликає подальше загострення демографічної кризи [15, с. 18]. Крім цього, інвалідність батьків, раннє або позашлюбне материнство [6, с. 119], засудження та призначення батькам покарання у виді позбавлення волі, відмова матерів забирати своїх дітей з пологових будинків [18, с. 40], смерть або зникнення обох батьків – усе це призводить до виникнення таких негативних явищ, як, наприклад, «біологічне» й «соціальне» сирітство [3, с. 91]. Згідно зі статистичними даними в Україні нараховується близько 100 тис. дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування [7, с. 11]. Ось чому усиновлення (удочеріння) є важливою формою виховання сиріт і дітей, батьки яких з тих чи інших причин не виконують (або не можуть виконувати) своїх батьківських обов'язків.

Педагогічні чинники соціальної зумовленості кримінально-правової охорони усиновлення (удочеріння) полягають у тому, що відповідно до ч. 2 ст. 207 Сімейного кодексу України (далі – СК) цей інститут має на меті забезпечити нормальне сімейне життя й виховання дітям, які не мають батьків або позбавлені батьківського піклування. Усиновлення (удочеріння) становить собою найкращий вид сімейного виховання таких дітей, оскільки вони потрапляють в умови, які найбільш схожі з тими, які існують у сім'ях, заснованих на родинних стосунках. Принцип пріоритету сімейного виховання дитини закріплено в законодавстві – в ч. 3 ст. 5 СК. Це положення відповідає вимогам Конвенції про права дитини [11], яка передбачає право дитини на батьківську турботу й належне виховання. Стаття 51 Конституції України встановила, що сім'я, дитинство, материнство та батьківство охороняються державою. Захист сім'ї положеннями Основного Закону країни свідчить, що Україна визнає цінність і значення сім'ї, її вирішальну роль у розвитку дитини, формуванні особистості, розуміння, що сім'я – фундамент матеріальної і психологічної підтримки, нормального розвитку дитини. Саме тут формуються такі риси людини, як працьовитість, чесність, надійність,

відповідальність, прагнення до отримання знань [21, с. 161].

Україна визнала своїм пріоритетом реалізацію програми сімейної політики, в тому числі й захист сім'ї і права дітей кримінально-правовими заходами. Суспільство має підвищену заінтересованість до реалізації прав неповнолітніх, особливо до проблем дитинства й сирітства. Ці проблеми потребують позачергового вирішення з боку держави, адже без цього дитина позбавляється конституційного права на сімейне виховання.

Інтерес до вивчення проблем сім'ї є особливо актуальним на сьогоднішній час. Сім'я асоціюється у населення України з надійністю й підтримкою: 76% респондентів вважають, що саме вона надає їм відчуття комфорту й захищеності, понад 95% опитаних назвали сім'ю найважливішою цінністю [24, с. 486]. Як бачимо, сьогодні в суспільстві відзначається її соціальна цінність і вирішальне значення у вихованні, формуванні й розвитку дитини як особистості [22, с. 7]. Саме сімейне виховання є пріоритетним для психосоціального розвитку й становлення дитини як особистості [8, с. 31].

Психологічні чинники соціальної зумовленості кримінально-правової охорони усиновлення (удочеріння) характеризуються тим, що завдяки йому діти

отримують сім'ю [17, с. 112]. Батьки для дитини – це необхідна умова того, щоб вона почувала себе повноцінною і в емоційному, і в соціальному аспекті. Їй у будь-якому віці необхідно, щоб її любили мати й батько, а вона, у свою чергу, любила батьків [4]. Кожна сім'я є своєрідним осередком суспільства. Якщо в дитини немає сім'ї, вона не отримує батьківської любові, піклування, почуття захищеності, стійкості й гармонії, що досить часто призводить до патології психіки, тютюнопаління, вживання алкоголю й наркотиків, проявів агресії, вчинення антигромадських проступків, і навіть до злочинів [23, с. 140]. У процесі сімейного виховання відбувається обмін життєвим досвідом, формується культура почуттів і поведінки. Можна з упевненістю констатувати, що фізичне народження дитини, передуює її соціальному народженню в сім'ї [9, с. 17]. Спеціальними психологічними дослідженнями підтверджено, що вихованці інтернатських закладів відрізняються (в гірший бік) від дітей, які виховувалися в сім'ї: станом здоров'я, рівнем інтелекту, сформованістю особистості [10, с. 79]. Підсумки досліджень показали: якщо дитина не виховувалася в сім'ї, відчуття сирітства супроводжує її протягом всього життя, як би воно не склалося. Усі свої проблеми вони пояснюють самотні-

стю, вихованням у дитячому будинку [16, с. 77].

Тільки сім'я становить підвалини духовного, економічного й соціального розвитку дітей і суспільства в цілому. Від її фізичного й духовного здоров'я залежить стабільність держави. Усиновлення (удочеріння) допомагає вирішити важливу соціальну проблему сирітства в Україні й виступає однією з пріоритетних форм виховання дітей, позбавлених батьківської турботи й любові. Крім цього, інститут усиновлення (удочеріння) є своєрідною формою реалізації природної потреби материнства й батьківства, а також захисту від самотності, дозволяє заповнити емоційну пустоту і зробити сімейне життя більш змістовним [13, с.15]. Після усиновлення (удочеріння) у дитини з'являються нормальні умови життя, сім'я, в якій є близькі й рідні їй люди – мати та батько. Унаслідок цього сімейне виховання повинно бути втілено й забезпечено настільки це можливо.

До *нормативно-правових чинників* обумовленості кримінально-правової охорони усиновлення (удочеріння) слід віднести ту обставину, що захист прав та свобод людини і громадянина є першочерговим завданням будь-якої сучасної держави. Необхідність посиленого кримінально-правового захисту дитини й сім'ї неодноразово відзначалася

в багатьох міжнародних документах: Загальній декларації прав людини 1948 р., Європейській конвенції захисту прав людини та основоположних свобод 1950 р. [1], у міжнародних пактах «Про громадянські та політичні права» 1966 р., Декларації прав дитини 1989 р., Хартії Європейського Союзу про основні права 2000 р. та ін.

Стаття 3 Європейської конвенції про усиновлення дітей (1967 р.) регламентує законне усиновлення (удочеріння), а ст. 15 містить норму, яка забороняє усиновлення (удочеріння) на комерційних чи інших засадах. Статтею 32 Конвенції про захист дітей і співробітництво у сфері міжнародного (міждержавного) усиновлення (удочеріння) (1993 р.) також закріплено, що «ніхто не повинен отримувати невинуватого фінансову чи іншу вигоду від діяльності, яка стосується міждержавного усиновлення...» Ці положення були покладені в підґрунтя ст. 169 КК, якою передбачена кримінальна відповідальність за незаконні дії щодо усиновлення (удочеріння).

Стаття 20 Конвенції (1967 р.) та ст. 31 Конвенції (1993 р.) надають можливості громадянам збереження таємниці цього процесу. Ці положення знайшли своє втілення в ст. 168 КК, яка встановила кримінальну відповідальність за розголошення таєм-

мниці усиновлення (удочеріння). Крім цього, в Україні були затверджені соціальні програми загальнонаціонального характеру, спрямовані на створення умов для належного розвитку й виховання дітей у сім'ї й виконання нею своїх функцій («Діти України» (1996 р.), «Рік Сім'ї» (2004 р.), «Рік дитини» (2006 р.)). Крім цього, державою було ратифіковано міжнародну Конвенцію про права дитини, прийнято Закони України «Про охорону дитинства» (2001 р.), «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» (2005 р.), СК (2004 р.)

Кабінетом Міністрів було затверджено низку постанов, які стосуються усиновлення (удочеріння). Важливим кроком з боку держави у вирішенні проблем охорони сім'ї й дитинства стало підписання Коаліційної угоди, зміст якої полягає у спрямуванні її політики на вирішення проблем дитячої безпритульності, створення належних умов для нормального розвитку дитини, реалізації її прав і досягнення конкретних результатів в інтересах дитини. Ця Угода містить положення, які мають за свою мету внесення змін до СК, зокрема, в частині захисту права дитини на виховання в сім'ї. За її змістом одним з головних напрямків діяльності держави у сфері сімейної й демографі-

чної політики, є відродження населення через створення умов благополуччя для підтримання духовно та фізично здорової й міцної сім'ї. На державному рівні учасники коаліції беруть на себе низку зобов'язань щодо соціального і правового захисту материнства й батьківства, державної підтримки сім'ї, яка усиновила (удочерила) дитину, впровадження механізму формування сімейних орієнтацій населення, спрямованих на підвищення престижу такої сім'ї. Таким чином, державою визначено пріоритети, розроблено та прийнято законодавчу базу стосовно захисту прав дітей-сиріт і соціальної підтримки сім'ї у їх вихованні [14, с. 343]. На нашу думку, сьогодні існує достатньо нормативно-правових чинників, які свідчать, що охорона особи неповнолітнього органічно пов'язана з охороною сімейних відносин, захистом інтересів усиновленої (удочеріненої) дитини й усиновителів (удочерителів), у тому числі й за допомогою кримінально-правових норм (статті 168, 169 КК).

Порівняно з кримінальним законодавством інших країн, аналогічно вирішується питання про кримінальну відповідальність за розголошення таємниці усиновлення (удочеріння) й у КК: Білорусі (ст. 177), Росії (ст. 155), Азербайджанській Республіці (ст. 175), Латвії (ст. 169) та ін. Кримінальні

кодекси деяких країн передбачають кримінальну відповідальність за «злочинні діяння проти таємниці» (наприклад, КК: Іспанії (Книга 2, розділ X, (ст. 197-205), Норвегії (§ 144), Італії, (книга 2, глава III, розділ 12), Туреччини (книга 2, глава 5, Розділ 2, ст.198), Японії (ч. 2, глава 14 (ст. 134), Голландії (книга 2, розділ XVII, ст. 272) та за «Розголошення секретів» (наприклад, КК Аргентини в ст. 157/2). Усі ці норми, які встановлюють відповідальність за розголошення таємниці усиновлення (удочеріння), аналогічні ст. 168 КК України. Кримінальна відповідальність за незаконні дії по усиновленню (удочерінню) містяться в кримінальних кодексах Росії (ст. 154), Азербайджанської Республіки (ст. 174), Іспанії (статті 221, 222), ФРН (§ 236), Франції (ст. 227-12) та ін.

До кримінологічних чинників, що покладені в підґрунтя криміналізації діянь, передбачених статтями 168 і 169 КК України, слід віднести: суспільну небезпечність цих злочинів, їх відносну поширеність і тяжкість наслідків. Суспільна небезпечність розголошення таємниці усиновлення (удочеріння) полягає в тому, що такі дії можуть спричинити тяжку моральну травму дитині й усиновителям, підірвати устої сім'ї [19, с. 15], призвести до родинних конфліктів, до почуття відчаю

підлітка, й навіть, до розриву сімейних відносин. Повідомлення дитині, що вона є нерідною, викликає психічну травму, внаслідок чого у дитини можуть настати депресія, апатія. Діти, яким стало відомо про їх усиновлення (удочеріння), нерідко змінювали свою поведінку: замикались у собі, переставали спілкуватися з батьками, близькими і друзями, відмовлялися від подальшого навчання тощо. При вчиненні цього протиправного діяння можливе спричинення шкоди психічному здоров'ю неповнолітнього, психічного захворювання, що у свою чергу, може штовхнути дитину до самогубства або замаху на нього [19, с. 15].

Зазначені наслідки пов'язані з тим, що діти внаслідок психофізичних вікових особливостей і соціального статусу потребують особливого ставлення до них. Надзвичайно вразливими діти бувають у період статевого дозрівання, тому що в цей час в їх організмі відбуваються кардинальні зміни гормонального й соматичного характеру [5, с. 176].

Суспільна небезпечність незаконних дій щодо усиновлення (удочеріння) характеризується тим, що вчинення цього злочину спричиняє шкоду розвитку й вихованню неповнолітнього, а також перш за все його життю і здоров'ю. При усиновленні (удочерінні) дитини іноземцями або

особами без громадянства працівники департаменту з усиновлення (удочеріння) часто порушують чинне законодавство, чим позбавляють українців пріоритету стосовно цього. Крім того, вказані дії поєднуються з учиненням також інших злочинів, як-то: зловживання владою або службовим становищем (ст. 364 КК), службові підроблення (ст. 366 КК), отримання й давання хабара (статті 368 і 369 КК). Так, з 1996 р. в Україні іноземцями було усиновлено (удочерінено) понад 11 тис. дітей. Зазвичай, іноземці усиновлювали (удочерінювали) дітей інвалідів, хворих дітей, лікування яких в Україні або неможливе, або таке лікування потребує значних фінансових витрат. Із цієї чисельності усиновлених (удочеріnenих) тільки половина перебуває на консульському обліку, а про долю інших нічого невідомо. У таких випадках не виключається так зване псевдоусиновлення (псевдоудочеріння), яке має за мету не виховання дітей, а використання їх для донорства. Ці випадки стали достатньо поширеним негативним соціальним явищем в Україні.

На нашу думку, усиновлення (удочеріння) є ефективним засобом захисту дітей, які не мають сім'ї й батьківської турботи. Інститут усиновлення (удочеріння) повинен існувати не тільки в системі сімейного законодавства України,

й розвиватися, захищатися кримінально-правовими способами. Особливе місце в ньому посідає таємниця усиновлення (удочеріння), передбачена в ст. 226 СК, яка захищається нормами КК (ст. 168). Наявність чинному КК цієї норми є необхідною з наступних обставин. Право на таємницю (банківську, медичну, адвокатську, нотаріальну, усиновлення (удочеріння) та ін.) – це своєрідне право людини на недоторканність її особистого й сімейного життя [12, с. 35]. Це право проголошено в багатьох документах, наприклад, у Загальній декларації прав людини 1948 р., Конституції України тощо. Особисте життя громадян є найбільш вразливим для посягання і втручання з боку інших осіб [12, с. 35]. Тому, ст. 226 СК вирізняє 2 види таємниці усиновлення (удочеріння) – від дитини і від сторонніх осіб, розголошення якої може призвести до негативних наслідків як для усиновленого (удочеріненої), так і для усиновителів (удочерителів) [12, с. 40].

Виходячи з викладеного, можемо зробити висновок, що кримінально-правова охорона таємниці усиновлення (удочеріння) є необхідною. Вона гарантує найбільш сприятливі умови для виховання таких дітей і захист їх прав та інтересів.

Отже всі розглянуті чинники, що становлять підґрунтя соціаль-

ної зумовленості й у кінцевому підсумку криміналізації розголошення таємниці усиновлення (удочеріння) та незаконних дій щодо цього є достатніми й обґрунтованими. Вони враховані законодав-

цем при встановленні кримінальної відповідальності за ці протиправні діяння. Подальше дослідження зазначених у статті питань є актуальним і потребує подальшого наукового дослідження.

- Список літератури:* 1. Бредлі Е., Дженіс М., Кей Р. Європейське право у галузі прав людини: джерела і практика застосування. Пер. з англ. – К.: АртЕк, 1997. – 249 с. 2. Вольнец Л., Котляр А. Я умею писать законы, но не усыновляю детей // Зеркало недели. – 2007. – № 27. – С. 19. 3. Деркаченко Ю. Співробітництво в процесі міждержавного усиновлення: міжнародно-правовий аспект // Юрид. Україна. – 2005. – № 7. – С. 91-95. 4. Драгунская Л. Кому передать на воспитание ребенка? // Рос. юстиция. – 1996. – № 10. – С. 51, 52. 5. Дубравська Д. М. Основи психології. Навч. посіб. – Л.: Світ, 2001. – 280 с. 6. Живогляд М. Соціально-педагогічні умови усиновлення дітей // Зб. наук. пр. Полтав. держ. пед. ун-т. – Вип. 7(46). Серія: Пед. науки. – Полтава: ПДПУ, 2005. – С. 119-125. 7. Жила О. У фокусі держави – сім'я // Вісн. Пенсійного фонду України. – 2007. – № 5. – С. 10, 11. 8. Захарченко Є., Захарченко К., Підлубна Е. Вплив соціально-економічних умов життя на сім'ю як соціальний інститут // Економіка України. – 2006. – № 9. – С. 26-33. 9. Игошев К.Е., Миньковский Г.М. Семья, дети, школа. – М.: Юрид. лит., 1989. – 448 с. 10. Карпенко О. Сімейні форми утримання та виховання дітей сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування: проблеми правового реформування // Право України – 2001 – № 3. – С. 79-81. 11. Конвенція про права дитини. – К.: Укр. правн. фундація, 1995. – 31 с. 12. Коробцова Н.В. Цивільно-правова охорона таємниць особистого життя людини – Х.: ВД «ІНЖЕК», 2005. – 152 с. 13. Матвеев Г.К. Советское семейное право: Учебник. – М.: Юрид. лит., 1978. – 211 с. 14. Мельничук Л. Нормативно-правові основи регулювання розвитку соціального інституту сім'ї: стан, проблеми та шляхи удосконалення // Зб. наук. пр. НАДУ при Президентіві України. – 2006. – № 2. – С. 335-347. 15. Миколюк О. Сім'я завжди дивиться в майбутнє: [До Дня Сім'ї] // Вісн. Пенсійного фонду України. – 2005. – № 5. – С. 18, 19. 16. Назарова И.Б. Возможности и условия адаптации сирот // Социс. – 2001. – № 4. – С. 70-77. 17. Нечаева А. Тайна усыновления // Закон. – 1998. – № 3. – С. 112, 113. 18. Пунда О. Право на усиновлення як особисте немайнове право, що забезпечує природне існування людини // Юрид. Україна. – 2004. – № 8. – С. 39-45. 19. Рожнов А., Чучаев А. Нарушение тайны усыновления // Законность. – 2002. – № 3. – С. 15-19. 20. Сіпенко А.О. Сім'я у об'єктиві соціальної політики // Правова держава. О.: Астропринт, 2000. – № 2. – С. 26-29. 21. Тумусов В.Ф. Семья и постиндустриальная цивилизация // Вопр. философии – 2001. – № 12. – С. 153-163. 22. Тютюнник В. Сім'я – це першооснова розвитку суспільства // Вісн. Пенсійного фонду України. – 2004. – № 5. – с. 7, 8. 23. Цимбалюк І. Особливості впливу сімейного виховання на педагогічно занедбаних, наркотично залежних підлітків у контексті проблеми запобігання торгівлі людьми // Пробл. освіти. – 2004. – Вип. 40. – С. 140. 24. Якубов В. Особливості сучасної української сім'ї в системі соціальних відносин // Зб. наук. пр. УАДУ при Президентіві України. – 2003. – Вип. 2 (№ 2) – С. 481-493.

Надійшла до редакції 31.03.2008 р.